

Νίκος Καζαντζάκης (1883-1957)

Καύκασος (από Αναφορά στον Γκρέκο)

Βρισκόμουν ακόμα στην Ιταλία, όταν έλαβα από την Αθήνα, από τον Υπουργό της Κοινωνικής Προνοίας, τηλεγράφημα αν δέχουμαι ν' αναλάβω τη Γενική Διεύθυνση του Υπουργείου με ειδική εντολή να πάω στον Καύκασο, όπου κιντύνευαν πάνω από εκατό χιλιάδες Έλληνες και να προσπαθήσω να βρω τρόπο να μετακομιστούν στην Ελλάδα, να σωθούν.

Πρώτη φορά παρουσιάζουνταν στη ζωή μου η ευκαιρία να μπω στην πράξη και να μην έχω πια να παλεύω με θεωρίες κι ιδέες και Χριστούς και Βούδες, παρά με ζωντανούς, σάρκα και κόκαλα, ανθρώπους. Χάρηκα· είχα βαριεστήσει να ισκιομαχώ και να γυρίζω από τόπο σε τόπο, κουβαλώντας ρωτήματα και ζητώντας απάντηση. Ακατάπαυτα τα ρωτήματα ανανεώνουνταν κι ακατάπαυτα η απάντηση μετατοπίζονταν· ρώτημα σωριάζονταν απάνω σε ρώτημα, φίδι απάνω σε φίδι, πνίγουμεν. Καλή η στιγμή να δοκιμάσω αν η πράξη είναι η μόνη ικανή ν' απαντήσει, κόβοντας με το σπαθί της τους αζεδιάλυτους κόμπους, της θεωρίας.

Δέχτηκα και για έναν άλλο λόγο: πόνεσα την αιώνια σταυρωνόμενη ράτσα μου, που κιντύνευε πάλι στο προμηθεϊκό βουνό του Καύκασου. Δεν ήταν ο Προμηθέας, ήταν η Ελλάδα καρφωμένη πάλι από το Κράτος και τη Βία στον Καύκασο –αυτός είναι ο σταυρός ο δικός της– και φωνάζει. Φωνάζει όχι τους θεούς, φωνάζει τους ανθρώπους, τα παιδιά της, να τη σώσουν. Έτσι, ταυτίζοντας τα σημερινά παθήματα με τα αιώνια πάθη της Ελλάδας, υψώνοντας την τραγική σύγχρονη περιπέτεια σε σύμβολο, δέχτηκα.

Έφυγα από την Ιταλία, πέρασα από την Αθήνα, πήρα μαζί μου μια δεκαριά διαλεχτούς συνεργάτες, τους περισσότερους Κρητικούς, κι έφυγα για τον Καύκασο, να δω από κοντά πώς θα μπορέσουν να σωθούν οι χιλιάδες αυτές ψυχές. Από το νότο οι Κούρδοι πετάλωναν όσους Έλληνες έπιαναν, κι από το βορρά οι μπολσεβίκοι κατέβαιναν με φωτιά και με τσεκούρι· και στη μέση οι Έλληνες του Μπατούμ, του Σοχούμ, της Τιφλίδας, του Καρς, κι όλο και στένευε γύρα από το λαιμό τους η θελιά, και περίμεναν, γυμνοί, πεινασμένοι, άρρωστοι, το θάνατο. Το Κράτος πάλι από τη μια μεριά, η Βία από την άλλη· οι αιώνιοι σύμμαχοι.

Χαρά μεγάλη να κινάς για ένα δύσκολο σκοπό και να 'χεις γύρα σου συνεργάτες φλογερούς και τίμιους. Αφήσαμε πίσω μας τα ελληνικά ακρογιάλια, κι ένα πρωί, μέσα στο θολό ουρανοθάλασσο, πρόβαλε κατάχλομη η Πόλη.

Έβρεχε απαλά, οι κάτασπροι μιναρέδες και τα μαύρα κυπαρίσσια διατρυπούσαν την ομίχλη, σαν κατάρτια βουλιαγμένης πολιτείας· η Αγια-Σοφιά, τα Παλάτια, τα μισογκρεμισμένα αυτοκρατορικά τείχη, χάνουνταν μέσα στη σιγανή απελπισμένη βροχή. Όλοι είχαμε στριμωχτεί στην πλώρα του βαποριού και μαχόμασταν να

τρυπήσει η ματιά μας την πυκνή αντάρα και να δούμε. Ένας από τους συντρόφους μου βλαστήμησε:

– Ανάθεμά τη την πουτάνα, κοιμάται με τον Τούρκο! είπε, και τα μάτια του βούρκωσαν.

– Πάλι με χρόνους, με καιρούς, πάλι δική μας θα 'ναι... μουρμούρισε ένας άλλος.

Μα εγώ ένιωθα την καρδιά μου ακίνητη. Άλλοτε να περνούσα τα μυθικά αυτά νερά, θα φούντωνε ο νους μου από παραμύθια και δημοτικά τραγούδια, από σφοδρές επιθυμίες, και θα 'νιωθα απάνω στα χέρια μου, χοντρά, ζεστά, τα δάκρυα από το κόνισμα της Παναγίας. Σήμερα σαν καθρεφτισμός της πεθυμιάς, πολύ μακρινός, πολύ απίθανος, μου φάνηκε όλη ετούτη η θρυλική πολιτεία, σαν ένα πλάσμα από ομίχλη και φαντασία.

Δυο μέρες κοιτάζαμε από μακριά την Πόλη και προσμέναμε να γαληνέψει η θάλασσα και να φύγουμε. Χαίρουνταν που έβρεχε και δεν την έβλεπα, χαίρουνταν που οι Τουρκαλάδες φρουροί, που ανέβηκαν στο βαπόρι, δε μας άφηναν να βγούμε, να πατήσουμε τ' άγια τουρκεμένα χώματα· όλα ετούτα καλά αρμονίζονταν με την πικρή, πεισματωμένη διάθεση της ψυχής μου με την καρδιά μου, τη ζουρλοπερήφανη, που δεν ήθελε να φανερώσει τον πόνο της.

Έβρεχε· η Πόλη ολοένα και βούλιαζε· η θάλασσα είχε γίνει καταπράσινη και σιγά σιγά τα κύματά της χαμήλωναν· την τρίτη πια μέρα, το πρωί, φύγαμε. Περάσαμε το Βόσπορο, τα πυκνά περβόλια ολοένα αραιώναν, τα σπίτια λιγότευαν, αγρίευαν δεξιά και ζερβά τ' ακρογιάλια της Ευρώπης και της Ασίας· μπήκαμε στη φοβερή Μαύρη Θάλασσα. Άνεμος πάλι δυνατός, μυρωδιά αρμυρή της θάλασσας, τα κύματα χιμούσαν και καμπυλώνονταν αφρισμένα και χλιμιντρούσαν σαν τ' άσπρα άλογα του Ομήρου. Μαζεμένοι στην καμπίνα μου, μιλούμε για την πολυβάσανη σαρανταπληγιασμένη Ελλάδα, την αθάνατη· και για την ευθύνη μας, εκεί που πάμε, να μην την ντροπιάσουμε.

Δε θ' αναφέρω εδώ τις περιπέτειες της αποστολής· ένα μήνα με τους συντρόφους γυρίζαμε τις πολιτείες και τα χωριά, όπου ήταν σκορπισμένες ελληνικές ψυχές, περάσαμε τη Γεωργία, μπήκαμε στην Αρμενία· απόξω από το Καρς, τις μέρες εκείνες, είχαν πάλι πιάσει οι Κούρδοι τρεις Έλληνες και τους είχαν πεταλώσει σαν μουλάρια· είχαν φτάσει κοντά στο Καρς κι ακούγαμε τα κανόνια τους μέρα νύχτα.

– Ένας από μας πρέπει να μείνει στο Καρς, είπα, να μαζέψει όλους τους Έλληνες, άντρες και γυναικόπαιδα, τα ζωντανά τους και τα σύνεργα, και να μπει μπροστά να τους φέρει στο λιμάνι του Μπατούμ· έχω κιόλα κάμει την έκθεσή μου και ζητώ βαπόρια να 'ρθουν φορτωμένα τρόφιμα, ρούχα και φάρμακα και να πάρουν στο γυρισμό το ψυχομέτρι. Ποιος θέλει να μείνει στο Καρς; Επικίντυνη η αποστολή του, να το ξέρει!

Γύρα μας οι Έλληνες προεστοί του Καρς είχαν μαζευτεί κι άκουγαν· κρέμουνταν από το στόμα μας.

Κι οι δέκα σύντροφοι πετάχτηκαν· όλοι ήθελαν να μείνουν· διάλεξα τον πιο θεορατικό, λαβωμένο σε παλιούς πολέμους, παλιό αγαπημένο συμμαθητή μου παλικάρι, όλο ξεγνοιασιά και κέφι, και χαίρουνταν να χωρατεύει με τον κίντυνο.

– Μείνε εσύ, Ηρακλή, είπα· ο Θεός της Ελλάδας μαζί σου!

– Αν τινάξω τα πέταλα, αποκρίθηκε αυτός γελώντας, συχωρνάτε με, κι ο Θεός να σας συχωρέσει.

Του σφίξαμε το χέρι, τον αφήσαμε. Ύστερα από λίγες βδομάδες πρόβαλε στο Μπατούμ κατασκονισμένος, καταξεσκισμένος, κατάμαυρος, πήγαινε αυτός μπροστά, και πίσω του τσούρμο μεγάλο οι Έλληνες του Καρς, με τα βόδια τους, τ' αλόγατα, τα σύνεργα και στη μέση ο παπάς με το ασημένιο Βαγγέλιο της εκκλησιάς κι οι γέροι με τ' άγια κονίσματα στην αγκάλη. Ξεριζώθηκαν και πήγαιναν πια στη λεύτερη Ελλάδα να ρίξουν καινούριες ρίζες.

Ωστόσο είχαμε κι εμείς μαζέψει όλους τους Έλληνες της Γεωργίας, κι ένα πρωί άκουσα φωνές, χαρές, τουφεκιές, έτρεξα στο λιμάνι – τα πρώτα ελληνικά βαπόρια είχαν φανεί να τους πάρουν.

Αγώνας δύσκολος, είχαμε λιώσει από την κούραση, την αγρύπνια, τις έγνοιες. Κάπου έριχνα κλεφτάτα μια γρήγορη ματιά στ' άγρια θρυλικά βουνά, στους ήμερους κάμπους, στο πεντάμορφο εδώ σόι του ανθρώπου, με τα μεγάλα ανατολίτικα μάτια, με την ακαταμάχητη γλύκα, με τη φιλοχαμόγελη ξέγνοιαστη ψυχή· έπιναν, χόρευαν, φιλιούνταν, σκοτώνονταν με τρισεύγενη χάρη, σαν πολύχρωμα έντομα.

Δεν είχα καιρό, μα μήτε κι ήθελα ν' αλλαξοδρομήσω το νου μου από το βαρύ χρέος που μ' έφερε εδώ· έβλεπα γύρα μου άντρες και γυναίκες και μικρά παιδιά, να στριγμώνουνται, πεινασμένοι απελπισμένοι, να με κοιτάζουν στα μάτια και να περιμένουν από μένα τη σωτηρία· πώς μπορούσα να τους προδώσω; «Θα σωθώ ή θα χαθώ μαζί σας, τους έλεγα, μη φοβάστε, αδέρφια, όλοι μαζί!» Και πότε πάλι τους μιλούσα για τη βασανισμένη ράτσα μας, που αιώνες την παλεύουν και θένε να την ξεκάμουν οι βάρβαροι, η πείνα, η φτώχεια, οι σεισμοί, η διχόνοια, μα αυτή 'ναι αθάνατη, και να, χιλιάδες χρόνια ζει και βασιλεύει! Κι έτσι, έχοντας στο νου τους την Ελλάδα, μπόρεσαν, οι κακόμοιροι, και βάσταξαν.

Μονάχα ένα δειλινό, το θυμούμαι και ντρέπουμε, παρά τριχα να προδώσω. Ένα δειλινό, σ' ένα κλειστό περβόλι του Μπατούμ, πλάι στη θάλασσα, στρωμένο με χοντρά άσπρα χοχλάδια, και γύρα αράπικα καλάμια που 'χαν πετάξει στρουφιχτά βυσσινιά λουλούδια. Τις μέρες εκείνες με βασάνιζε αβάσταχτη ανησυχία: άλλα βαπόρια ακόμα δεν είχαν φανεί – θα 'ρθουν, δε θα 'ρθουν, θα σωθούν όλες ετούτες οι ψυχές που κρεμάστηκαν από το λαιμό μου; Είχα πριν από λίγες μέρες γνωρίσει τη

Γεωργιανή Βαρβάρα Νικολάεβνα, κι απόψε με είχε καλέσει στο κλειστό τούτο περβόλι, γιατί με είδε βαριά στενοχωρημένο και με λυπήθηκε. Ποτέ μου δε συναπάντησα πιο όμορφη γυναίκα: όχι όμορφη, κάτι άλλο που δε χωράει σε λόγια – μάτια πράσινα μαυλιστικά κι επικίντυνα σαν φιδιού, φωνή ανάλαφρα βραχνή, όλο υπόσχεση, άρνηση και γλύκα. Την κοίταζα, και το μυαλό μου θόλωνε, μουγκρητά προανθρώπινα ανέβαιναν από τα νεφρά μου, βαθιές μαύρες σπηλιές ανοίγονταν μέσα μου κι έβγαιναν παμπάλαιοι τριχωτοί πρόγονοι και μούγκριζαν, κοιτάζοντας τη Βαρβάρα Νικολάεβνα.

Την κοίταζα κι εγώ και συλλογίζομαι: Ετούτη η στιγμή δε θα ξανάρθει ποτέ. Ετούτη η γυναίκα δε θα ξαναβρεθεί ποτέ. Εκατομμύρια χρόνια δούλεψαν, αναρίθμητες περιπέτειες, σύμπτωσες, τύχες, μοίρες, για να γεννηθεί ετούτη η γυναίκα και τούτος ο άντρας και να σμιξουν σ' ένα ακρογιάλι του Καύκασου, μέσα στο περβόλι ετούτο με τ' ανθισμένα αράπικα καλάμια. Θα την αφήσουμε τη θεία ετούτη στιγμή να μας ξεφύγει;

Η γυναίκα στράφηκε, μεσόκλεισε τα μάτια.

– Νικολάι Μιχάηλοβιτς, μου 'πε, έρχεσαι να φύγουμε;

Τρόμαξα: ό,τι λαχτάριζα και δεν τολμούσα να πω, η γυναίκα το τόλμησε.

– Να φύγουμε! είπα: να πάμε πού;

– Μακριά από δω βαρέθηκα τον άντρα μου, εδώ πλαντώ, εδώ μαραίνουμαι, λυπούμαι το κορμί μου, Νικολάι Μιχάηλοβιτς, λυπούμαι το, έλα να φύγουμε.

Αρπάχτηκα σφιχτά από την καρέκλα όπου κάθουμουν, φοβήθηκα μην τιναχτώ απάνω και την αρπάξω από τη μέση, ένα καΐκι είχε αράξει μπροστά μας, να μπούμε στο καΐκι και να φύγουμε. Πολέμησα να φέρω αντίσταση.

– Και το χρέος, Βαρβάρα Νικολάεβνα, οι χιλιάδες ψυχές που από μένα περιμένουν σωτηρία;

Η γυναίκα έδωσε μια, έλυσε τη μεταξωτή κορδέλα από το κεφάλι της, χύθηκαν τα γαλάζια μαλλιά της στις πλάτες. Σούφρωσε πεισματικά τα χείλια.

– Το χρέος! έκαμε σαρκαστικά. Ένα, μάθε το από μένα, ένα είναι το χρέος: να μην αφήνεις την ευτυχία να σου φεύγει: να την αρπάζεις από τα μαλλιά. Άρπαξέ με από τα μαλλιά, Νικολάι Μιχάηλοβιτς, κανέννας δε μας βλέπει.

Κοίταζα τη θάλασσα: μέσα μου πάλευαν όλοι οι δαιμόνοι: κανέννας άγγελος. Μπροστά μου στέκονταν η Μοίρα και περίμενε. Πέρασε κάμποση ώρα: κι άξαφνα η γυναίκα, κατάχλομη, πετάχτηκε απάνω.

– Πάει πια! έκαμε· δε δέχτηκες ευτύς, δε με άρπαξες από τα μαλλιά, ζύγιασες τις ζημιές και τα κέρδη, πάει πια! Και να δεχτείς τώρα, εγώ δε δέχουμαι. Στην υγειά σου, Νικολάι Μιχάηλοβιτς, μπράβο, είσαι τίμιος ανθρωπάκος, αυτό που λένε στύλος της κοινωνίας, με γεια σου και με χαρά σου!

Είπε κι άδειασε το ποτηράκι της το στυφό αρμένικο κρασί.

Ύστερα από χιλιάδες χρόνια, μέσ' στ' άχαρα γεράματα, σφαλνώ τα μάτια, ξαναφυτρώνουν οι αράπικες καλαμιές, χτυπάει η Μαύρη Θάλασσα τα μελίγγια μου, έρχεται η Βαρβάρα Νικολάεβνα και κάθεται αντίκρα μου, όχι πια στην καρέκλα, παρά διπλοπόδι απάνω στ' άσπρα χαλίκια· την κοιτάζω, την κοιτάζω και συλλογιέμαι: Έκαμα καλά να μην αρπάξω τη θεία στιγμή από τα μαλλιά;

Αναστενάζω και λέω: Δεν το μετανιώνω!

Ύστερα από δυο βδομάδες έφευγα από τον Καύκασο· οι τελευταίες μέρες στάθηκαν πολύ πικρές· αλήθεια, είχαν αρχίσει να φεύγουν τα βαπόρια φορτωμένα ψυχομέτρι, έβλεπα την επέμβασή μου στην πράξη να φέρνει καρπό, έβλεπα κióλα τους δουλευταράδες αυτούς Έλληνες να ριζώνουν στη Μακεδονία και στη Θράκη και να γεμίζουν σιτάρι, καπνό κι Ελληνόπουλα τα παλιά μας ρημαγμένα, βαρβαροπατημένα χώματα· έπρεπε να 'μαι ευχαριστημένος. Όμως ένα κρυφό σκουλήκι δούλευε και σιγά σιγά τρουπάνιζε την καρδιά μου· μα δεν μπορούσα ακόμα να ξεχωρίσω καθαρά το πρόσωπο της νέας μου ανησυχίας, ένιωθα μονάχα την πίκρα της.

Την ώρα που ετοιμάζουμουν να μπω στο βαπόρι, ένας γέρος Πόντιος με ζύγωσε:

– Έχω ακουστά, αφεντικό, πως είσαι γραμματιζούμενος· ένα πράμα θέλω να σε ρωτήσω, με την άδεια σου: Οι Λυδοί που πολέμησαν στον Τρωικό πόλεμο ήταν Έλληνες;

Ξαφνιάστηκα· ποτέ δε μου 'ρθε στο νου πως μπορεί κι αυτό να γίνει πρόβλημα να παιδεύει τον άνθρωπο.

– Έλληνες; αποκρίθηκα· καθόλου· ήταν Λυδοί, Ανατολίτες.

Ο γέρος κούνησε το κεφάλι:

– Καλά λοιπόν μου το 'παν πως απαρηθήκες τα πάτρια. Χαίρετε!

Ετούτη ήταν η τελευταία φωνή που άκουσα στον Καύκασο.

Αργότερα, συχνά έφερα στο νου μου το γέρο αυτό Πόντιο· και σιγά σιγά άρχισα να καταλαβαίνω πως μεγάλη σημασία δεν έχει τι πρόβλημα σε τυραννάει –μικρό ή μεγάλο– σημασία έχει μονάχα να τυραννίσαι· να βρεις αφορμή να τυραννίσαι. Δηλαδή να γυμνάζεις το νου σου, να μη σε αποβλακώνει η βεβαιότητα, να βρίσκεις

μπροστά σου μια πόρτα κλειστή και να μάχεσαι να την ανοίξεις. «Δεν μπορώ να ζω χωρίς βεβαιότητα», λέει ο άνθρωπος που βιάζεται να βολευτεί, να βρει σίγουρο χώμα να πατήσει, να τρώει και να μη βλέπει πίσω από το ψωμί που τρώει αρίφνητα στόματα ανοιχτά που πεινούνε. «Δε θέλω, δεν μπορώ να ζω χωρίς αβεβαιότητα», φωνάζουν άλλοι, δεν τρων με αναπαμένη τη συνείδηση, δεν κοιμούνται χωρίς βραχνά, δε λεν: «Ο κόσμος ετούτος δεν έχει ψεγάδι, ας μην αλλάξει στον αιώνα τον άπαντα!» Αυτοί, ας είναι καλά, είναι το αλάτι του Θεού και δεν αφήνουν την ψυχή να σαπίσει. Γέλασα, περγέλασα γρικώντας το γερο-Πόντιο με την κωμική του ανησυχία· μα τώρα, να σε ξανάβλεπα, θα 'πεφτα στην αγκαλιά σου, αδερφέ και συναθλητή μου.

Το βαπόρι ήταν γεμάτο ψυχές, που ξεριζώθηκαν από τα χώματά τους και πήγαινα να τις μεταφυτέψω στην Ελλάδα. Ανθρώποι, αλόγατα, βόδια, σκάφες, κούνιες, στρώματα, άγια κονίσματα, Βαγγέλια, τσάπες κι αξίνες, έφευγαν τους μπολσεβίκους και τους Κούρδους και δρόμωναν κατά τη λεύτερη Ελλάδα. Δεν είναι ντροπή να πω πως ήμουν βαθιά συγκινημένος· σαν να 'μουν Κένταυρος, κι όλο ετούτο συβάπορο το τσούρμο σαν να 'ταν, από το λαιμό και κάτω, το κορμί μου.

Η Μαύρη Θάλασσα κυμάτιζε αλαφριά, σκούρα λουλακιά, και μύριζε σαν καρπούζι· ξερβά μας τ' ακρόγιαλο και τα βουνά του Πόντου, μια φορά κι έναν καιρό δικά μας, δεξιά αστραφτερό, απέραντο το πέλαγο. Ο Καύκασος είχε σβήσει μέσα στο φως, μα οι γέροι, με τη ράχη γυρισμένη, κάθονταν στην πρύμνα και δεν μπορούσαν να ξεκολλήσουν τα μάτια τους από το αγαπημένο ουρανοθάλασσο· ο Καύκασος είχε χαθεί, φάντασμα ήταν και σκόρπισε, μα απόμεινε ασάλευτος, αβασίλευτος βαθιά στις λαμπυρήθρες των ματιών τους. Δύσκολο, δύσκολο πολύ η ψυχή να ξεκολλήσει από την πατρίδα· βουνά, θάλασσες, αγαπημένοι άνθρωποι, φτωχό αγαπημένο σπιτάκι, ένα χταπόδι είναι η ψυχή κι όλα ετούτα απλοκαμοί της.

Κάθουμουν στην πλώρα, σε μια κουλούρα σκοινιά, και γύρα μου συνάχτηκαν γυναίκες κι άντρες, άλλοι από το Καρς, άλλοι από το Σοχούμ, κι άλλοι κατατρεγμένοι από το Ταϊγάνι. Ο πόνος τους δεν είχε τελειωμό· καθένας βιάζονταν να τον πει όλο, ν' αλαφρώσει. Άκουγα και καμάρωνα κρυφά την αντοχή της ρωμαίικης ράτσας· γιατί εκεί που μοιρολογούσαν τους εδικούς που χάθηκαν και τα σπίτια τους που κήκαν και την πείνα και τις τρομάρες που τράβηξαν, άξαφνα ένας πετούσε ένα χοντρό χωρατό κι όλη η συφορά αφανίζονταν και σηκώνονταν πάλι αψηλά τα κεφάλια. Την ώρα που μια νέα γυναίκα στρουμπουλή θρηνούσε τον άντρα της που σκοτώθηκε, ένας άντρακλας, με καρμπογια κρεμαστά μουστάκια, άπλωσε τη χερούκλα του, την άγγιξε στον ώμο:

– Μην κλαις, μωρή Μαριορίτσα, της είπε, και δυο μονάχα ν' απομείνουμε στον κόσμο, εγώ κι εσύ, να πούμε, θα ξαναγεμίσει το ελληνικό χώμα παιδιά!

Γυρόφερε τη ματιά του.

– Κατέχετε, μωρέ αδέρφια, είπε, πού βρίσκεται η ελπίδα του κόσμου; Στο κεφάλι; Θα πείτε: όχι, παρακάτω! Στην καρδιά; Θα πείτε: όχι, όχι, παρακάτω, μωρέ, παρακάτω!

Έριξε γοργή ματιά στις γυναίκες:

– Ε, μωρέ, και να μην ντρέπουμε τις γυναίκες, θα σας έδειχνα εγώ πού βρίσκεται η ελπίδα του κόσμου! Μην κλαίτε το λοιπόν!

Οι γυναίκες κοκκίνισαν, οι άντρες γέλασαν.

– Μωρέ, το ταίρι σου δεν έχεις, Θοδωρή, είπαν να 'σαι καλά που μας έκαμες να γελάσουμε.

Ένας μονάχα κάθονταν παράμερα αμίλητος· δε γελούσε αυτός, δεν έλεγε τον πόνο του, θαρρείς και δεν ήθελε ν' αλαφρώσει. Θεριό κορμί, ταυρίσιος σβέρκος, μακριές χερούκλες, που θα του 'φταναν ως τα γόνατα, κι είχε ανοιχτό το στήθος του, όλο τρίχες. Ποτέ δεν είδα άνθρωπο τόσο να μοιάζει με αρκούδα.

Όταν όλοι σκόρπισαν και ξάπλωσαν απάνω στα κουρέλια τους να κοιμηθούν, αυτός έμεινε με τεντωμένο το χοντρό λαιμό και κοίταζε τη θάλασσα. Τον ζύγωσα· μιαν ανησυχαστική δύναμη ένιωθα να πετιέται από τον ασάλευτο τούτο ανθρώπινο όγκο.

– Δε μίλησες του λόγου σου, του 'πα, για να του πιάσω κουβέντα.

Στράφηκε, με κοίταξε, άπλωσε τα μπράτσα του και τα κόκαλά του έτριξαν.

– Τι να πω; Τον πόνο μου, για ν' αλαφρώσω; Δε θέλω ν' αλαφρώσω.

Σώπασε· σηκώθηκε σαν να 'θελε να φύγει, κάθισε πάλι· ένιωθα πάλευε μέσα του, δεν ήθελε να μιλήσει, μα η καρδιά του ξεχείλιζε· έπειτα είχαμε απομείνει μόνοι, είχε πέσει η νύχτα, μαλάκωσε λίγο.

– Είδες τα βουνά και τα δάση στον Καύκασο; Χρόνια τα γύριζα ολομόναχος, μ' έλεγαν αγριογούρουνο, γιατί δεν έκανα παρέα με κανένα· μήτε στην ταβέρνα πήγαινα, μήτε στην εκκλησιά. Γύριζα, σου λέω, τα βουνά και τα δάση ολομόναχος. Πέτρα την πέτρα έφαγα τα βουνά· πετροκόπος, λοτόμος, καρβουνιάρης· γύμνια, φτώχεια· μα ήμουν νέος, θεριό· και δεν είχα ανάγκη από κανένα· μα μια μέρα, εκεί που σκαρφάλωνα ένα βουνό, ένιωσα τη δύναμή μου να με αγκουσεύει· και για να μην κρεπάρω, πήρα να πελεκώ το βουνό, να λοτομώ τα πιο χοντρά πεύκα και δίπλα σε μια πηγή να χτίζω σπίτι. Το 'χτισα, πόρτες, παράθυρα, έτοιμο. Ήρθαν από το κοντινό χωριό γυναίκες κι άντρες να το δούνε· έφεραν και κρασί και μεζέδες. Μα εγώ είχα καθίσει αντίκρα σε μια πέτρα και το κοίταζα· ήρθε και μια κοπέλα, κάθισε δίπλα μου· το κοίταζε κι αυτή· κι εκεί που το κοιτάζαμε, ζαλίστηκα· και το πρωί βρέθηκα παντρεμένος.

Αναστέναξε.

– Βρέθηκα παντρεμένος· η ζάλη πέρασε, γύρισε από τ' αψηλά βουνά ο νους.

»– Τι θα φάμε, μωρή γυναίκα; της κάνω ένα δεν μπορώ να θρέψω, πώς θα θρέψω δυο; Και τα παιδιά;

»– Έγνοια σου, μου κάνει, πάμε στην εκκλησιά.

»– Τι να κάμω στην εκκλησιά; Δεν πάω.

»– Πάμε, σου λέω.

»Πήγαμε. Κάμαμε το σταυρό μας, πήραμε κουράγιο.

»– Πάμε τώρα να δουλέψουμε το χωράφι μας, μου λέει η γυναίκα.

»– Ποιο χωράφι, μωρή; Πέτρες!

»– Θα σπάσουμε τις πέτρες, θα τις κοπανίσουμε, θα κάμουμε χώμα.

»Πήγαμε· σπάσαμε τις πέτρες, κάμαμε χώμα, φυτέψαμε.

»– Πάμε τώρα να κλαδέψουμε τις ελιές, μου λέει πάλι η γυναίκα.

»– Ποιες ελιές, μωρή; Ξεράβδια.

»– Πάμε, σου λέω.

»Πήγαμε· κλαδέψαμε τα ξεράβδια. Φυτέψαμε, κλαδέψαμε, χορτάσαμε ψωμί, λαδώσαμε το άντερό μας. Ο Θεός ν' αγιάσει τα κόκαλα του παππού μου· “μη φοβάσαι, μου 'λεγε, μη φοβάσαι τη φτώχεια, τη γύμνια, φτάνει να 'χεις καλή γυναίκα”.

Σώπασε πάλι· άρπαξε μίαν άκρα του σκοινιού και το μαδούσε με τα νύχια του, σαν αγριόγατος· άκουγα μέσα στο σκοτάδι τα δόντια του να τρίζουν.

– Κι ύστερα; Ύστερα; τον ρώτησα ταραγμένος.

– Φτάνει! Θα ρρρείς θα πω κι εγώ τον πόνο μου;

– Κι η γυναίκα σου;

– Φτάνει, σου λέω!

Σφήνωσε το κεφάλι ανάμεσα στα γόνατά του και πια δεν ξαναμίλησε.

«Τα δάκρυα των ανθρώπων μπορούν να γυρίσουν όλους τους νερόμυλους της γης, μα το νερόμυλο του Θεού δεν τον γυρίζουν», μου 'πε μια φορά σ' ένα χωριό ένας εκατοχρονίτης Μακεδόνας, που είχε κουκουβίσει στο κατώφλι του φτωχικού του, στον

ήλιο, και ζεσταίνονταν. Η αγάπη κι η συμπόνια είναι θυγατέρες του ανθρώπου, όχι του Θεού. Τι αβάσταχτο πόνο κουβαλούσε το βαπόρι ετούτο και τον πήγαινε στην Ελλάδα! Μα ας είναι καλά ο καιρός, αυτός μας λυπάται· ένα σφουγγάρι είναι ο καιρός και σβήνει· και γρήγορα το νέο ανοιξιάτικο χορτάρι θα σκεπάσει τις ταφόπετρες, κι η ζωή θα ξαναπάρει, αγκομαχώντας, τον ανήφορο.

Ο ουρανός είχε γεμίσει άστρα· ο αγαπημένος μου αστερισμός, ο Σκορπιός, με τη στρουφιχτή ουρά, με το κόκκινο μάτι, πρόβαλε αγριεμένος από τη θάλασσα. Γύρα μου ο πόνος του ανθρώπου, κι από πάνω μου, αμίλητος, απάνθρωπος, όλο φοβέρα, ο έναστρος ουρανός· σίγουρα θα 'χουν όλα ετούτα τα φωτερά σημάδια ένα κρυφό νόημα· σίγουρα ο χιλιαμάτης αυτός Άργος φυλάει κάποιο φοβερό μυστικό· μα ποιο; Δεν ξέρω· τούτο μονάχα νιώθω βαθιά μου: το μυστικό αυτό καμιά δεν έχει ανταπόκριση με την καρδιά του ανθρώπου. Θαρρείς και δυο βασίλεια χωριστά υπάρχουν στον κόσμο: το βασίλειο του ανθρώπου και το βασίλειο του Θεού.

Με τέτοιες κουβέντες, με τέτοιους στοχασμούς, περάσαμε τη Μαύρη Θάλασσα, ξανάδαμε από μακριά, ηλιουλουσμένη τώρα, γιομάτη περβόλια, μιναρέδες και χαλάσματα, την Πόλη. Οι συνταξιδιώτες μου συγκινημένοι έκαμαν το σταυρό τους και την προσκύνησαν· κι ένας έσκυψε από την πλώρα: «Κουράγιο! της φώναξε· κουράγιο, μωρή μάνα!» Κι όταν αντικρίσαμε τα ελληνικά ακρογιάλια, ο παπάς του Σοχούμ, που ταξίδευε κι αυτός μαζί μας, σηκώθηκε, πέρασε το πετραχήλι του και σήκωσε τα γέρικα χέρια του στον ουρανό: «Κύριε, Κύριε, φώναξε δυνατά, για να τον ακούσει ο Θεός, σώσον το λαό Σου, βόηθα τον να ριζώσει στα καινούρια χώματα, να κάμει τις πέτρες και τα ξύλα εκκλησιές και σκολειά και να δοξάζει, στη γλώσσα που αγαπάς, τ' όνομά Σου!»

Περάσαμε τ' ακρογιάλια της Θράκης και της Μακεδονίας, κεφαλώσαμε το Άγιον Όρος, μπήκαμε στο λιμάνι της Σαλονίκης. Έντεκα μήνες βάσταξε η θητεία μου· ολοένα κατάφταναν από τον Καύκασο βαπόρια φορτωμένα ανθρώπους και ζωντανά, έμπαινε αίμα καινούριο στις φλέβες της Ελλάδας. Γύριζα τη Μακεδονία και τη Θράκη, διάλεγα τα χωράφια και τα χωριά που 'χαν αφήσει οι Τούρκοι φεύγοντας, έκαναν κατοχή τα καινούρια αφεντικά· άρχιζαν να οργώνουν, να φυτεύουν, να χτίζουν. Μια από τις πιο νόμιμες χαρές του ανθρώπου είναι, θαρρώ, να μοχτάει και να βλέπει πως ο μόχτος του φέρνει καρπό. Κάποτε ένας Ρούσος αγρονόμος μας πήγε με τον Ιστράτη σε μια έρημο κοντά στο Ασπραχάν· άπλωσε τα μπράτσα του, αγκάλιασε θριαμβευτικά την απέραντη αμμούδα: «Έχω χιλιάδες εργάτες, είπε, φυτεύουν ένα είδος χόρτο με μακριές ρίζες, που κρατάει τη βροχή και το χώμα· ύστερα από λίγα χρόνια όλη ετούτη η έρημος θα γίνει περβόλι». Τα μάτια του έλαμπαν: «Κοιτάχτε, βλέπετε, γύρα τριγύρα, τα χωριά, τα περβόλια, τα νερά; – Πού; Πού; Δε βλέπουμε τίποτα!» ξεφώνισε ο Ιστράτη ξαφνιασμένος. Ο αγρονόμος χαμογέλασε: «Θα τα δείτε ύστερα από λίγα χρόνια», είπε και κάρφωσε το μπαστούνι του στον άμμο, σαν να 'παιρνε όρκο.

Τώρα το βλέπω, είχε δίκιο· όμοια κι εγώ κοιτάζω γεμάτα ανθρώπους και περβόλια και νερά τα ρημαγμένα γύρα μου χώματα, που μοιράζονται οι συνταξιδιώτες μου· κι

ακούω και τις καμπάνες από τις μελλούμενες εκκλησιές και τα παιδιά, στις αυλές των σχολειών, να γελούν και να παίζουν και μια μυγδαλιά ανθισμένη μπροστά μου· ν' απλώσω το χέρι, θα κόψω ένα κλαδί ανθισμένο. Γιατί, πιστεύοντας με πάθος κάτι που δεν υπάρχει ακόμα, το δημιουργούμε· ανύπαρχτο είναι ό,τι δεν πεθυμήσαμε αρκετά, ό,τι δεν ποτίσαμε αρκετά με το αίμα μας, για να μπορέσει να πάρει ανάκαρα να δρασκελίσει το σκοτεινό κατώφλι της ανυπαρξίας.

Όταν πια όλα τέλειψαν, ένιωσα απότομα την κούραση. Δεν μπορούσα να σταθώ στα πόδια μου, δεν μπορούσα να φάω, να κοιμηθώ, να διαβάσω, ήμουν εξαντλημένος. Ως τώρα, όσο κρατούσε η μεγάλη ανάγκη, είχα επιστρατέψει όλες μου τις δυνάμεις, κι η ψυχή στύλωνε το κορμί και δεν το άφηνε να πέσει· μα ευτύς ως τέλειωσε η μάχη, διαλύθηκε μέσα μου η επιστρατέψη, απόμεινε το κορμί ανυπεράσπιστο κι έπεσε. Μα είχα προφτάσει να εκτελέσω την εντολή που μου είχαν εμπιστευτεί, ήμουν λεύτερος κι έδωκα την παραίτησή μου· κι ευτύς γύρισα το πρόσωπό μου κατά την Κρήτη· να πατήσω το χώμα της, ν' αγγίξω τα βουνά της, να πάρω δύναμη.

Νίκος Καζαντζάκης. 1965 [1961]. «ΚΖ'. Καύκασος», *Αναφορά στον Γκρέκο*.
Αθήνα: Εκδόσεις Διόπτρα.